

Дискусионен клуб „Ганчо Ценов“

ФОРУМ БЪЛГАРОЗНАНИЕ

МАЙСКИ ЧЕТЕНИЯ 2018

ИЗДАТЕЛСТВО
БУЛГА МЕДИА

Никаква част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана в каквато и да е форма без писменото съгласие на издателство Булга медиа

© Петко Атанасов, Александър Мошев, съставители, 2019

© Издателство Булга медиа, 2018

ISBN 978-954-9670-45-5

Следва пълният текст на доклада

„Апокрифната Света Троица” (“The apocryphal Holy Trinity”)

представен на Майските четения 2018 на Дискусионен клуб „Ганчо Ценов”.

С малки съкращения той е публикуван в Сборника с доклади на Четенията:

Табов, Й. Апокрифната Света Троица. В: П. Атанасов, А. Мошев, съставители. Форум Българознание. Майски четения 2018. Булга Медиа, София, 2019, с. 255-266. ISBN 978-954-9670-45-5

Апокрифната Света Троица

Йордан Табов, ИМИ-БАН
tabov@math.bas.bg

Абстракт. Тук е предложена **хипотезата**, че в земите на днешна Русия е проникнал вариант на християнското учение, който не е „каноничен“: различава се от католичеството и православието в една от най-важните доктрини – за *Светата Троица*, и е намерил израз на иконите от типа на *Троицата на Рубльов*. Повдигнат е и проблемът за евентуална връзка на това учение с вярата на Охридската архиепископия.

Какво е „Света Троица“ ?

Според основната доктрина, оформена към края на IV век и в наши дни поддържана от повечето направления на християнството, Бог е едно същество, което съществува едновременно и вечно като три личности (или хипостаси): Бог Отец, Бог Слово, т.е. Логосът, възплъттил се в Иисус Христос от Назарет и Бог Свети Дух, които заедно са *Светата Троица*. Тя носи названието „тринитариянство“. Това е най-трудно разбираемата доктрина в християнското богословие: за нея липсва ясно рационално обяснение. Понякога се характеризира като „парадоксална“:

„Православните християни се покланят на Отец, Син и Свети Дух – Светата Троица, единствения Бог. Следвайки Светите Писания и Църковните отци, Църквата вярва, че Троицата е три божествени лица (хипостаси), които споделят една същност (ousia). Парадоксално е да вярваме по този начин, но това е начинът, по който Бог се е разкрил. Тези три лица са взаимно свързани помежду си, т.е. те са от една същност (единосъщни) ...”¹.

Тази доктрина използва още един термин като синоним на „Света Троица“ – названието „Новозаветна Троица“. То създава впечатление, че описаната доктрина за Бог Отец, Бог Слово и Бог Свети Дух, които заедно са *Светата Троица*, точно отговаря на текста на Новия Завет. Това обаче не е така; тя е в дисонанс с някои текстове там.

¹ "Orthodox Christians worship the Father, Son, and Holy Spirit—the Holy Trinity, the one God. Following the Holy Scriptures and the Church Fathers, the Church believes that the Trinity is three divine persons (hypostases) who share one essence (ousia). It is paradoxical to believe thus, but that is how God has revealed himself. All three persons are consubstantial with each other, that is, they are of one essence (homoousios) and coeternal. There never was a time when any of the persons of the Trinity did not exist. God is beyond and before time and yet acts within time, moving and speaking within history." Holy Trinity, Orthodox Wiki. 3 март 2018. https://orthodoxwiki.org/Holy_Trinity (Retrieved March 3, 2018)

В съвременното християнско богословие се срещат интерпретации, според които и в Стария Завет има предварителни загатвания за *Светата Троица*. В тази връзка един от най-обсъжданите текстове е разказът за това, как Господ се е явил на Авраам при Мамриевите дъбове (Битие 18:1-10); все пак преобладава мнението, че такива загатвания биха били извън намеренията и духа на Стария Завет (Joyce 1912).

Ето началото (Битие 18:1-5) на разказа за явяването на Господ при Мамриевите дъбове:

- „ 1 Господ се яви на Авраам при свещената дъбрава Мамре, когато той седеше при входа на шатрата си в обедната жега.
- 2 И като вдигна очи, видя трима мъже да стоят срещу него. Той се затече от входа на шатрата да ги посрещне, поклони се до земята
- 3 и каза: „Господарю мой, ако съм придобил Твоето благоволение, не отминавай Своя роб.
- 4 Ще донесат малко вода, ще умият нозете ви и ще си починете под това дърво.
- 5 Аз пък ще донеса хляб, за да се подкрепите. После продължете пътя си, защото затова сте дошли при своя роб.” Те отговориха: „Направи това, което казваш.““

Същият разказ с някои изменения в детайлите се среща в стария български *Тиквешки ръкопис*. Там той е със заглавие „*Слово за светата Троица*” и започва така:

„Аврам винаги имаше обичай да не яде без гости. Дяволът обаче беше запрял всички пътища, та да не дойде никой при Аврама. И прекара Аврам пет дни, без да яде. Бог видя неговото търпение и сам слезе с архангелите Михаил и Гавраил, като се престориха на пътници, които си вървят по пътя. Като ги видя отдалече, Аврам много се зарадва и рече: “Слава на тебе, боже наш, който си ми изпратил гости, та и аз да ям хляб в моя дом.” И посрещна ги, и поклони им се, и рече им: “Братя, елате в дома ми да ядем хляб!” Те му казаха: “Бърза ни е работата, не ще да дойдем.” Аврам ги молеше с обилни сълзи, те не искаха. Аврам рече: “Бога ми, елате у дома, понеже сърцето ми е сковано като в лед от глад.” И тогава дойдоха.

Когато Сара ги видя, постави вода на огъня, за да омие нозете им. И като ги миеше, рече си: “О, велико чудо, на всички минаващи оттук омих нозете, но такова чудо не видях. Аз ги докосвам, а те се изплъзват из ръцете ми.”” (Петканова 1982 с. 92)

Този текст оформя впечатлението, че съчетанието „*Света Троица*” в заглавието се отнася за: **Бог (Господ) и архангелите Михаил и Гавраил**.

Това разбиране за названието „*Света Троица*” определено се различава от тринитариянското.

Творбата *Слово за Света Троица* е част от цикъл апокрифи, засягащи различни моменти от живота на Аврам от младостта до смъртта му, които

в някои сборници са подредени в хронологичен ред и така се получава цяла повест за Аврам. Този апокриф, общо взето, се придържа към библейския разказ за Аврам, като се отличава от него в някои подробности. Бил е разпространен предимно сред южните славяни, като между вариантите в ръкописите има различия (Петканова 1982 с. 356-357). Представеният в него възглед, че „Света Троица” означава тройката 1) Бог, Господ; 2) архангел Михаил; и 3) архангел Гавраил, по същество изключва от традиционната тринитарианска представа за *Света Троица* Светия Дух и единия от двойката Бог-отец и Исус Христос, а на тяхно място включва двамата най-авторитетни архангели Михаил и Гавраил. Възгледите, че християнският Бог е една единна личност, се наричат **унитарни**.

Разказът за явяването на Господ при Мамриевите дъбове (Битие 18:1-5) е имал и има различни интерпретации. Още Прокопий от Газа (Προκόπιος ο Γαζαίος, ок. 465 – ок. 528, християнски теолог, оратор и софист, известен преди всичко със своите коментари на Стария завет и с писмата си до широк кръг съвременници) споменава три от мненията. „Що се отнася за тримата мъже, явили се на Аврам – пише той – едни твърдят, че това са били три ангела; други – че един от тримата е Бог, а останалите са негови ангели; а още други – че тук става дума за първообраз на пресветата и единосъщна *Троица*” (Procopius Gazaеus 1865 col. 363).

Изображения на каноничната *Света Троица*

Класическо тринитарианско изображение на *Светата Троица* е представено на **рис. 1**; друго разпространено тринитарианско изображение на *Светата Троица* е представено на **рис. 2**.

Рис. 1. *Новозаветна Троица*. Българска икона от XIX в. (Valchev et al. 1988)

Отклонение от тринитарианството има не само в старите текстове, но и в изображенията на *Светата Троица*. Тук ще разгледаме от такава

гледна точка така наречената „Старозаветна Троица” (англ. *Old Testament Trinity*, рус. *Ветхозаветная Троица*). Основа на този вид изображения е цитираният по-горе библейски разказ за идването на трима юноши при Аврам (Бит. 18:1-15). Съответните изображения са от два вида: в единия (класическия) посетителите са обикновени младежи, а във втория те са на вид ангели – с ангелски крила.

Рис. 2. Отечество с избрани светии. Новгородска икона от края на XIV в. (Лазарев 2000)

Рис. 3. Гостоприемството на Аврам. Рим, края на IV в. Стенопис в катакомбата на виа Латина. Трима юноши се приближават към Аврам, който седи в сянката на дъб. (СИКО 00187 2018)

Рис. 4. Аврам, Сара и трима мъже. Видението на Аврам под Мамрийския дъб. Мозайка, 432-440 г. в Рим, в Църквата Санта-Мария Маджоре. (Мифы т. I 1988 с. 26)

Изображения на неканонична Света Троица

Рис. 5. Миниатюра от богословските съчинения на Йоан VI Кантакузин с изображение на „Старозаветната Троица“² (Парижка Национална библиотека, cod. 1242); (Spatharakis 1976), (Djurić 1987), (Ульянов 2018а), (Ульянов 2018б).

² Ульянов (2018а, 2018б) използва названието „Живоначална Троица“.

Рис. 6. Света троица. Андрей Рубльов. Москва, около 1422-1442 г.

Рис. 7. Фреска в съборната църква на манастира Йоан Богослов на остров Патмос. Краят на XII в. <http://nesusvet.narod.ru/ico/icons/00188.htm>

Рис. 8. Света Троица. Краят на XV век. Икона в Съборната църква Света София в Новгород.

Рис. 9. Света Троица. Краят на XVI век. Ростово-Суздальска школа. (Cirota 2018)

Ще направим кратък анализ на основни характеристики и на някои специфични детайли на изображенията в примерите на **рис. 5**, **рис. 6**, **рис. 7**, **рис. 8** и **рис. 9**.

1)) Централен обект на композицията в тези изображения са три „ангелоподобни” фигури.

Тази преценка е на авторите, които са надписвали композицията на икони и стенописи с название, включващо като основен елемент думата

„троица” – Света Троица; такава е и преценката на по-късните богослови и тълкуватели, които използват названия като „Старозаветна Троица”, „Ветхозаветна Троица” „Живоначална Троица” – с основна съставка думата „троица”.

2)) На две от горните пет изображения „ангелоподобните” фигури са наречени „Света Троица”, на едно има само думата „Света” – вероятно е имало и дума „Троица”, която е била повредена. Смисълът, който бил вложен – както от авторите-иконописци, така и от християните, прекланящи се пред тази икона – е бил буквалният, макар че може би за различните християни той може да не е бил един и същ, а да е зависел от представата, която всеки един от тях е имал за Светата Троица.

3)) Надписът „Исус Христос”, който присъства на много от този тип изображения (тук на **рис. 8** и **рис. 9**), определя Исус Христос като централна фигура в композицията.

4)) За разлика от Исус Христос, който нерядко се рисува с крила, Бог Отец не се рисува с крила. Следователно по замисъл (т.е. по първоначалната идея на автора на композицията) той не присъства на изображенията от разглеждания вид.

5)) Цитираното по-горе сведение на Прокопий от Газа показва, че сюжетът на апокрифното *Слово за Света Троица* в Тиквешкия сборник е стар и се корени във времената и представите на старото християнство. Но това е и сюжетът на изображенията – обекти на нашия анализ, затова можем да заключим, че те също са плод на представи и идеи от първите векове на разпространение на християнството.

В резултат на тези разсъждения и изводи стигаме до **хипотезата**, че в земите на днешна Русия е проникнал вариант на християнското учение, който не е „каноничен” – различава се от католичеството и православие то в една от най-важните доктрини. Как и откъде е намерил той път към Русия?

Тиквешкият сборник, Македония и Охридската архиепископия

Тиквешкият сборник е открит от Н. Начов, който го е получил от своя ученик Христо Антов от село Мързен, Тиквешко. Антов разказвал, че го има от пралядо си. Реставриран, ръкописът се пази в Националната библиотека „Св. Кирил и Методий”. В сборника се срещат различни езикови форми, което прави трудно датироването му. Някои учени го отнасят към XV, други към XVI или даже към XVII век. Начов смята, че той е бил преписан не по-рано от XVII век, но „е преписван от друг по-стар текст”. (Тиквешкият сборник 2018)

Регионът на Тиквеш се намира в централната част на днешната Република Македония; счита се, че Македония и Тракия са първите европейски територии, в които християнството е получило масово разпространение. Д. Оболенски даже нарича Македония “древна люлка на

християнството” (Оболенский 1998 с. 69). В Посланията на ап. Павел е описан забележителен факт, който поставя жителите на Македония в особено положение по отношение на Христовото учение: в съня на Павел му се явил човек от Македония, който извикал Павел: “ела при нас и ни помогни”. Това е единственият случай, когато Павел е бил извикан да проповядва новата религия, когато населението е чакало помощ от нея. Затова е естествено да се предположи, че християнството е било в някаква връзка със старите местни религиозни представи и традиции.

Но не само разпространението на християнството в Европа е започнало от Тракия и Македония; там, в Тракия и Македония, достигналите до нас сведения поставят и зараждането, и “опората” на богомилството. В Сръбския синодике има сведения, че люлката на богомилството е била Тракия и първоначално там е бил центърът му (Ангелов 1993 с. 18-19). А Д. Оболенски пише:

“Важно е да се отбележи, че именно Македония е станала първоначалният център на богомилството на Балканите.” (Оболенский 1998 с. 80)

Но именно от Македония, където се намира областта Тиквеш, е Тиквешкият сборник, съдържащ „Исусо-ангелската” визия за Светата Троица – че тя се състои от Христос и архангелите Михаил и Гавраил. Според сведението на Прокопий от Газа тази представа е била една от разпространените в края на V и началото на VI в. Затова е естествено да се предположи, че тя се е запазила в Македония и до по-късни времена и е попаднала в Тиквешкия сборник.

Как обаче е стигнала до Русия, за да се появи на иконата на Рубльов, представена тук на **рис. 6**, и нещо повече – да намери широко разпространение в руските земи, илюстрирано тук на **рис. 8** и **рис. 9**?

Отговор на този въпрос може да бъде потърсен в лансираната от Приселков и поддържана от други учени³ теза, че покръстването на Киевска Русия е дело на Охридската архиепископия с подкрепата на българския цар Роман-Симеон; но това предполага отказ от много предразсъдъци и мащабни научни изследвания.

Библиогпафия:

(Ангелов 1993) Ангелов Д. Богомилството. Булвест - 2000, София, 1993.

(Лазарев 2000) Лазарев В. Н. Русская иконопись от истоков до начала XVI века. Искусство, Москва, 2000.

(Мифы т. I 1988) Мифы народов мира. Энциклопедия. В двух томах. Т. 1. Сов. Энциклопедия, Москва, 1988.

³ Сред тези учени трябва да се отбележат В. Николаев, П. Димитров, А. Чилингиров и К. Михайлов.

(Оболенский 1998) Оболенский Д. Богомилите. Златорогъ, София, 1998.

(Петканова 1982 с. 92) Донка Петканова, съст. и ред. Апокрифи. Стара българска литература, Том I. (Български писател, София, 1982.

(СИКО 00187 2018) Собрание икон 00187. <http://nesusvet.narod.ru/ico/icons/00187.htm>
Retrieved March 2, 2018

(Ульянов 2018а) Ульянов О. Г. Архангел Михаил хранитель Святой Троицы (из наследия преп. Андрея Рублева). Христианство в искусстве.
http://www.icon-art.info/book_contents.php?lng=ru&book_id=8&chap=#pic9 Посетено 05.03.2018

(Ульянов 2018б) Ульянов О. Г. Влияние Святой горы Афон на особенности почитания Святой Троицы при митрополите Киприане (к 600-летию преставления святителя). В: Человек верующий в культуре Древней Руси. Материалы международной конференции СПбГУ 5–6 декабря 2005 г. Санкт-Петербург, 2005, с. 88–100. http://www.icon-art.info/book_contents.php?book_id=26 Посетено 05.03.2018

(Cirota 2018)
http://www.cirota.ru/forum/view.php?subj=30470&fullview=1&order=&user_id=6624&show_all=1 Посетено 05.03.2018

(Joyce 1912) Joyce, G. (1912. The Blessed Trinity. In: *The Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company. Retrieved March 2, 2018 from New Advent:
<http://www.newadvent.org/cathen/15047a.htm>

(Procopius Gazaеus 1865) Procopius Gazaеus. *Patrologiae Graecae* T. LXXXVII (Pars prima), J.-P. Migne, 1865, col. 363.

(Spatharakis 1976) Spatharakis I. The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts. Leiden, 1976, p. 131-132.

(Djurič 1987) Djurič V.J. Les miniatures du manuscrit Parisinus graecus 1242 et le hesihasme. In: *L'art de Thessaloniques et de pays balcaniques et les courants spirituels au XIVE siecle: Recueil des rapports du IVE colloque serbo-grec*, Belgrade, 1985. Belgrade, 1987, p. 89-94.

(Valchev et al. 1988) Valchev, T., T. Borissova. *Pravets*. Publishing Centre of the Lyudmila Zhivkova International Foundation, Sofia, 1988.